

*Шевченко Л. Л.,
кандидат філологічних наук,
завідувач відділу лінгвістики
Українського мовно-інформаційного фонду
Національної академії наук України*

МОДЕЛЮВАННЯ ЗМІСТУ КОНЦЕПТОСФЕРИ НОВОГО ЗАВІТУ

Анотація. Стаття присвячена одному з актуальних питань сучасної лінгвістики – моделюванню текстової концептосфери через одну із складових її структури – змістову. Описані основні компоненти, які складають алгоритм аналізу концептуальних ознак як основних одиниць формування змісту концепту.

Ключові слова: Новий Завіт, моделювання змісту концептосфери, концепт, концептуальне поле, концептуальні ознаки, текстові смисли.

Постановка проблеми. Моделювання концептів і концептосфер – один із важливих і перспективних напрямків сучасної концептології в рамках філологічної науки. Спроби їх реконструкції бачимо у дослідженнях О. Беспалової, М. Болдирева, С. Жаботинської, Т. Калентьєєвої, Дж. Лакоффа, С. Ляпіна, О. Огневої, З. Резанової, І. Тарасової, Л. Чуриліної та інших науковців. У їхніх роботах вони подані у вигляді різних моделей: архетипних, інваріантних, контекстуальних, концептуальних, когнітивних та інших, в основі яких лежать різні види структур представлення концептуальної інформації [7, с. 84].

У мовознавстві моделлю вважається «штучно створена лінгвістом реальна або мисленнєва побудова, яка відтворює, імітує своєю поведінкою (звичайно, у спрощеному вигляді) поведінку якої-небудь іншої («справжньої») побудови (оригіналу) в лінгвістичних цілях» [3, с. 304]. Л. Кудрявцева описує відношення між об'єктом дійсності та моделлю, уважаючи, що остання «не є буквальним описом або тотожним повторенням того чи іншого процесу. Відношення моделі до модельованого об'єкта є відношення аналогії» [5, с. 34]. Водночас модель повинна відображати важливі, істотні риси і властивості об'єкта моделювання. Стосовно функціонального навантаження моделей, то Р. Піотровський вважає, що моделі можуть служити засобом вивчення або опису внутрішньої будови оригіналу (структурні моделі), його поведінки (функціональні моделі) та розвитку (динамічні моделі) [9, с. 89].

Комплексне моделювання текстової концептосфери Нового Завіту [1] передбачає її відтворення через важливі параметри втілення: зміст, форму і глибинні смисли. **Метою статті** є реконструкція змістового сегмента досліджуваної концептосфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до питань специфіки формування концептів у тексті відкриває можливості моделювання однієї із сторін структури концептів – їх змісту. План вираження концептів об'єктивується цілою низкою мовних реалізацій, а план змісту передбачає дослідження спільних для всіх їх мовних утілень семантичних ознак, які «скріплюють» лексико-семантичну парадигму й утворюють їх понятійну або прототипову основу [10, с. 62]. У дослідженні проводилося контекстне вивчення одиниць репрезентації концептів у їх функціонуванні та взаємодії в загальній структурі тексту.

У роботі аналіз мовного втілення концептів і концептосфери твору спирається на такі лінгвістичні категорії, як: ключові слова, концептуальні поля, концептуальні ознаки, концептуальна модель, що використовуються як засіб їх опису.

Відомо, що однією із прагматичних ознак значимості того чи іншого слова в тексті є висока частотність його вживання. Картина світу, відображена у творі, є виявом мовної закономірності, яка виявляється в тому, що інформативно важливі предмети і явища отримують вагоме представлення в тексті через різноманітні, детальні, частотні номінації, що займають провідні позиції у статусі ключових слів. Множина цих слів у тексті – це особлива категорія, стержневим компонентом функціонування якої є втілення цільової настанови твору: «Під ключовими словами розуміються найбільш значимі в ідейно-художньому і прагматичному відношенні лексичні одиниці, з наміром актуалізовані автором, які є «вузловими ланцюгами» в асоціативно-змістовій сіті тексту. Це своєрідні «точки контакту» автора і читача, які регулюють читацьку діяльність відповідно до комунікативної стратегії автора, спрямовують її на розуміння авторських інтенцій. Властивостями ключових слів є великий комунікативний і прагматичний потенціал, а також текстотвірна значимість» [2, с. 31]. Залежно від того, яким текстовим одиницям властивий найбільший ступінь активності, спостерігається інваріантність або варіантність розуміння цього тексту читачами [4, с. 125].

У зв'язку з особливим статусом ключових слів у тексті на першому етапі нашого дослідження концептів Нового Завіту здійснюється виділення цих слів у системі лексико-семантичних засобів. Через сполучуваність ключового слова – номінанта концепту виявляються властиві йому зв'язки з текстовими компонентами. Моделювання такої сполучуваності здійснюється через узагальнення регулярних текстових зв'язків ключових найменувань. Вивчення лексико-семантичних об'єднань слів, пов'язаних із ключовими словами, створює можливості з'ясування набору концептуальних ознак, які представляють найважливіші риси концептів.

Аналіз класів слів, з якими поєднуються ключові слова, дозволяє змоделювати відповідні концептуальні поля. На сучасному етапі розвитку мовознавства поле розглядається як елемент представлення наукової картини світу, спосіб дослідження різних мовних явищ як множин, пов'язаних загальним смислом. «Концептуальне поле являє собою не просто сукупність концептів, ознаки яких упорядковані в певній ієрархії, а систему взаємопов'язаних когнітивних структур, що взаємопересікаються, які репрезентуються в мовній картині світу за допомогою різноманітних способів номінації» [6, с. 5].

Вивчення текстової концептосфери через систему концептуальних полів представляється найбільш перспективним способом її дослідження, оскільки вони моделюють

цілісні смислові простори і є основними одиницями змістової структури концептів. Аналіз полів дозволяє реконструювати, описати окремі частини концептів, пов'язані з найбільш комунікативно значущими ознаками. Чим більший обсяг і різноманітність описуваних одиниць у номінативному полі, тим повніше і надійніше буде реконструйовано концепт, будуть описані його зміст і структура.

Концептуальне поле об'єктивується лексемами, словосполученнями, фразами та ін., яких об'єднує спільна семантика, орієнтована на смисл повідомлення. Воно системно організоване, включене в мовну картину світу твору як структурований багатокомпонентний фрагмент текстового простору. Таке утворення характеризується стійкими зв'язками слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, взаємозалежністю і взаємозначеністю лексичних одиниць, відносною автономністю. Поле розкриває якусь одну сторону концепту, і тільки сукупність концептуальних полів, які формують його концептосферу, досить повно передає його текстовий зміст, демонструє своєрідність переломлення текстових смислів. «Повний опис того чи іншого концепту <...> можливий лише при дослідженні найбільш повного набору засобів його вираження» [8, с. 10]. До того ж межі концептуального поля за своєю природою відносні й можуть коливатися залежно від обраного для дослідження матеріалу.

При аналізі конкретних концептів звичайно береться до уваги однотипний у семантичному відношенні матеріал – сукупність мовних (головно, лексичних-фразеологічних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту, що відображають понятійну, предметну чи функціональну подібність позначуваних явищ, які формують відповідні поля – складники концептосфери. Концептуальне поле представляє собою відкриту модель, склад компонентів якого визначається інтегративною одиницею – структуральною смисловою домінантою поля, яка об'єднує їх в одне семантичне ціле і називається мінімальною смисловою концептуальною ознакою (або мінімальним концептуальним компонентом смислу). Кінцевим підсумком опису концепту є матеріалізація його змісту через мовний опис із словесним представленням усіх концептуальних ознак. Змістова модель концептосфери всього тексту формується на основі словесного представлення її мінімальних складових – концептуальних ознак у системних зв'язках і відношеннях, що забезпечує комплексний підхід до її інтерпретації.

Об'єктом вивчення стали концепти Нового Завіту. У роботі аналізувалися засоби вербалізації найбільш значимих концептів тексту: «Ісус Христос», «Бог», «Господь», «Отець», «Віра», «Закон», «Гріх», «Спасіння», «Благодать», «Царство Небесне», «Євангеліє», «Жертва».

Утворення концептуальних полів досліджуваного тексту спираються на системність як внутрішньоструктурний механізм моделювання концептів. У свою чергу вона обумовлена таким текстовим прийомом, як повтор мовних засобів. Він спирається переважно на дериваційні, синонімічні об'єднання слів та повтор окремих лексем. Об'єднані властивістю мотиваційної зв'язаності, члени цих парадигм утворюють внутрішню диференційовану сферу зв'язків і відношень.

У процесі дослідження виявлено, що мовна концептуалізація, як сукупність прийомів семантичного представлення плану змісту лексичних одиниць, значною мірою створюється за допомогою засобів лексико-семантичної парадигматизації, а саме через синонімічні зв'язки слів і словосполучень. Такі відно-

шення у тексті Нового Завіту виявляються переважно завдяки функціонуванню загальнономовних і контекстуальних синонімів.

Прикладом формування концептуального поля, що формується на основі загальнономовної синонімії, є поле «люди служать Ісусу Христу» (концепт «Ісус Христос»). Подвиг Христа на хресті забезпечив дію Святого Духа в житті кожного віруючого, що дає можливість довіряти Йому, любити Його і жити для Нього. А це спонукає людей щиро служити Йому. За Писанням, після вознесіння Ісуса Христа Його послідовники перебували в служінні Йому. У тексті ця інформація передається завдяки функціонуванню таких загальнономовних синонімів, як *слуга, служитель, співробітник, праця, служити, працювати* та інших. Наприклад: *І все, що тільки чините, робіть від душі, немов Господеві, а не людям! Знайте, що від Господа прийме в нагороду спадщину, бо служите ви Господеві Христові* (Кол. 3:23–24) [1]; *Отак ви і навчилися від Епафра, улюбленого співробітника нашого, що за вас він вірний служитель Христа* (Кол. 1:7); *Ми згадуємо безперестанку про ваше діло віри, і про працю любові, і про терпіння надії на Господа нашого Ісуса Христа, перед Богом і Отцем нашим* (1Сол. 1:2–3); *Вітайте Трифену й Трифосу, що працюють у Господі. Вітайте улюблену Персиду, що багато попрацювала в Господі* (Рим. 16:12); *Що зо мною, то все вам розповість Тихик, улюблений брат і вірний служитель і співробітник у Господі* (Кол. 4:7).

Моделювання концептуального поля на основі функціонування контекстуальних синонімів можна продемонструвати на прикладі одного із них, яке містить концептуальну ознаку, що Ісус Христос, Бог прощає людині гріхи (спасає від них) (концепт «Гріх»). Семантичне наповнення цього поля формується переважно повторами слів: *спасати, прощати, відпускати, пробачати, дарування, виправдання, відкуплення, очищення* та ін. У такий спосіб воно реконструюється у вигляді взаємопов'язаних компонентів, які функціонують у таких контекстах: *І вона вродить Сина, ти ж даси Йому ймення Ісус, бо спасе Він людей Своїх від їхніх гріхів* (Матв. 1:21); *І ото, принесли до Нього розслабленого, що на ложі лежав. І, як побачив Ісус їхню віру, сказав розслабленому: Будь бадьорий, сину! Прощаються тобі гріхи твої!* (Матв. 9:2); *А Ісус, віру їхню побачивши, каже розслабленому: Відпускаються, сину, гріхи тобі!* (Мар. 2:5); *Але щоб ви знали, що Син Людський має владу прощати гріхи на землі* (Лук. 5:24); *Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших* (Матв. 6:14–15); *Прийде з Сіону Спаситель, і відверне безбожність від Якова, і це заповіт їм від Мене, коли відійму гріхи їхні* (Рим. 11:26); *Його Бог дав у жертву примирення в крові Його через віру, щоб виявити Свою правду через відпущення давніше вчинених гріхів, за довготерпіння Божого, щоб виявити Свою правду за теперішнього часу, щоб бути Йому праведним, і виправдувати того, хто вірує в Ісуса.* (Рим. 3:26–27); *Отже, мужі-браття, хай відомо вам буде, що прощення гріхів через Нього звіщається вам* (Дії. 13:38). Наведені тексти служать основою для формування поля, що отримало в тексті такий зміст: «Ісус Христос, Бог прощає людям гріхи».

Крім контекстуальних синонімів текстовий повтор актуалізує також дериваційні об'єднання слів, які поєднані між собою семантичними зв'язками і вербалізують взаємопов'язані ознаки концептів. Так, наприклад, при формуванні концепту-

ального поля на позначення спасіння у концепті «Благодать» задіяні текстові зв'язки ключового слова з однокореновими дериватами *спасати, спасатися, спасіння, спасений, Спаситель*, які актуалізують значні текстові масиви. Тема спасіння, репрезентована цими найменуваннями, знаходить свою реалізацію завдяки функціонуванню таких контекстів: *Та ми віруємо, що спасемося благодаттю Господа Ісуса так само, як і вони* (Дії. 15:11); *...і нас, що мертві були через прогріхи, оживив разом із Христом, спасені ви благодаттю* (Еф. 2:5); *Бо спасені ви благодаттю через віру, а це не від вас, то дар Божий* (Еф. 2:8,9); *Бо з'явилася Божа благодать, що спасає всіх людей* (Тит. 2:11); *Тож не соромся засвідчення Господа нашого, ні мене, Його в'язня, але страждай з Євангелією за силою Бога, що нас спас і покликав святим покликом, не за наші діла, але з волі Своєї та з благодаті, що нам дана в Христі Ісусі попереду вічних часів* (2 Тим. 1:8, 9); *Про це спасіння розвідували та допитувалися пророки, що звіщали про благодать, призначену вам* (1 Петр. 1:10); *А коли з'явилась благодать та людинолюбство Спасителя, нашого Бога, Він нас спас не з діл праведності, що ми їх учинили були, а з Своєї милості через купіль відродження й оновлення Духом Святим, Якого Він щедро вилив на нас через Христа Ісуса, Спасителя нашого, щоб ми виправдалися Його благодаттю, і стали спадкоємцями за надією на вічне життя* (Тим. 3:4–7). Отже, конкретизація смислового обсягу аналізованого поля здійснюється через його зв'язок із дериваційним гніздом слова *спасати*, який моделює його зміст завдяки текстовим структурам, що містять концептуальну ознаку «благодать спасає».

У зоні активності повтору в рамках досліджуваного матеріалу перебувають також окремі слова і словосполучення, які не утворюють дериваційних рядів, від них зафіксовані лише прикметникові утворення (*Ісус – Ісусовий, Бог – Божий, благодать – благодатний*). Найбільший текстовий масив у концептосфері Нового Завіту демонструють повтори найменувань Ісуса Христа і Бога, які є компонентами фактично всіх досліджуваних концептуальних полів. Прикладом може служити повтор у концепті «Бог» найменування «Син (Божий)» для формування концептуальної ознаки на позначення того, що Ісус Христос є Божим Сином: *А Симон Петро відповів і сказав: Ти Христос, Син Бога Живого! А Ісус відповів і до нього промовив: Блаженний ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров тобі оце виявили, але Мій Небесний Отець* (Матв. 16:16–17); *Початок Євангелії Ісуса Христа, Сина Божого* (Мар. 1:1); *І ми бачили й свідчимо, що Отець послав Сина Спасителем світу* (1 Іван. 4:14); *Ми знаємо, що Син Божий прийшов, і розум нам дав, щоб пізнати Правдивого, і щоб бути в правдивому Сині Його, Ісусі Христі. Він Бог правдивий і вічне життя!* (1 Іван. 5:20) і словосполучення «воля Божа», повтор якого створює концептуальне поле, що містить інформацію про Божу волю стосовно людей (концепт «Бог»): *Бо це воля Божа, освячення ваше: щоб ви береглися від розпусти* (1 Сол. 4:3); *Бо така Божа воля, щоб добродієцям гамували неумство нерозумних людей* (1 Петр. 2:15); *Тому й ті, хто з Божою волею страждає, нехай душі свої віддадуть в добродієцтві Йому, як Створителю вірному* (1 Петр. 4:19); *Поздоровлює вас Епафрас, що з ваших, раб Христа Ісуса. Він завжди обстоює вас у молитвах, щоб ви досконалі були та наповнені всякою Божою волею* (Кол. 4:12); *Бо хто Божу волю чинитиме, той Мені брат, і сестра, і мати* (Мар. 3:35).

Множина концептуальних полів, інтегрованих спільністю змісту, представляє характеристику окремого аспекту концепту, формуючи в його структурі концептуальні лінії. Концептуальні поля демонструють специфіку текстового розгортання концептуальних ліній як сукупностей концептуальних ознак у різних напрямках. Їх наявність виявляють складні, розгалужені концепти, які мають декілька напрямків розвитку концептосфер, а також демонструють взаємопов'язану та взаємообумовлену єдність ряду концептуальних полів через ці напрямки. Такими концептами у досліджуваному тексті є «Ісус Христос», «Бог», «Отець», «Господь» і «Гріх».

Концептуальні лінії утворюються в тексті на основі різних засад. Вони постають у тексті як умовно-синонімічні об'єднання, що корелюють з певним денотатом, і характеризуються тематичною спільністю. Такими об'єднаннями постають лінії на позначення «Ким є Ісус Христос, Його діяння» (*Бог, Господь, Син (Божий, Людський, Отчий, Давидовий), Спаситель, Месія, Агнец (Божий, що заколений), Отрок, Учитель, Цар над царями, Пан над панами; померти, воскреснути*) (концепт «Ісус Христос»), «Сутнісні риси, характеристики, атрибути Бога» (*Отець (Небесний, що на небі, Господа нашого Ісуса Христа, слави). Господь (неба й землі), Вседержитель, Всевишній. Цар, Бог (миру, любові, милосердя, потіхи); святий, праведний, мудрий, добрий, вірний, правдивий, милосердний, досконалий*) (концепт «Бог»), «Хто є Отцем, Його характеристики, атрибути» (*Бог, Отець Небесний, Отець, що на небі; благословенний, досконалий, милосердний*) (концепт «Отець»).

У ряді випадків мовні засоби визначають концептуальні лінії на основі мовної системності – існування інтегральної ознаки, що актуалізує слова, які мають семантичну спільність. До них належать такі концептуальні лінії, як: «Ісус Христос – люди», «Люди – Ісус Христос» (концепт «Ісус Христос»), «Бог – Ісус Христос», «Бог – люди», «люди – Бог» (концепт «Бог»), «Ісус Христос і гріх», «Людина і гріх» (концепт «Гріх»), «Хто є Господом», «Господь – люди», «люди – Господь» (концепт «Господь»), «Отець – Його син Ісус Христос», «Отець – люди» (концепт «Отець»). Системно-типологічні утворення здебільшого створюються завдяки опорі на слова, що використовуються для найменування людей (*апостол, пророк, людина, люди, народ, син, учень, брат, книжник, фарисей, дочка, дитина, чоловік, муж, жінка, слуга, хворий, теща, сотник, сліпий, розслаблений, прокажений, кривий, каліка, сліпий, сліпець, німий, грішник, священик, первосвященик, служитель, вибранець, грішний, грішник, співробітник, загиблий, іудей, світ, Ізраїль та ін., а також власних імен людей і відповідних займенників*).

Висновки. Отже, моделювання структури концептів і концептосфери твору передбачає їх текстову аспектизацію, тобто визначення і фіксацію мовних засобів вираження, які демонструють набір їх найбільш вагомих ознак. За ними стоїть актуалізація тих фрагментів, які зв'язані з ключовим поняттям – найменуванням концепту – з метою з'ясування його смислового наповнення. Це дозволяє виділити основні концептуальні поля, що характеризують напрямки осмислення концептів у Новому Завіті, тематизуючи певні предметно-референтні ситуації, які детермінують змістовий рівень сегментів концептів та концептосфери твору.

Література:

1. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена / Пер. І. Огієнка. К.: Українське біблійне товариство, 2007. 1375 с.
2. Болотнова Н. Филологический анализ текста: пособие для филологов: в 4-х ч. Ч. IV: Методы исследования. Томск: ТГПУ, 2003. 119 с.
3. Булыгина Т., Крылов. С. Модель. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. 682 с.
4. Залевская А. Текст и его понимание. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2001. 177 с.
5. Кудрявцева Л. Моделирование динамики словарного состава языка. 2-е изд., испр. К.: ИПЦ «Киевский университет», 2004. 208 с.
6. Ломоносова Ю. Концептуальное поле «Атмосферные явления» во французской языковой картине мира: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Воронеж, 2008.
7. Огнева Е. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста. 2-е изд., доп. Москва: Эдитус, 2013. 280 с.
8. Пименова М. Проблемы когнитивной лингвистики и концептуальных исследований на современном этапе. Ментальность и язык. Кемерово, 2006. С. 16–61.
9. Пиотровский Р. Моделирование в лингвистике. Вопросы романского и общего языкознания. СПб: РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. С. 86–96.
10. Рябцева Н. Язык и рефлексия. Язык и действительность: сб. науч. тр. памяти В.Г. Гака. М.: ЛЕНАНД, 2007. С. 62–72.

Шевченко Л. Л. Моделирование содержания концептосферы Нового Завета

Аннотация. Статья посвящена одному из актуальных вопросов современной лингвистики – моделированию текстовой концептосферы через одну из составляющих ее структуры – содержательную. Описаны основные компоненты, которые составляют алгоритм анализа концептуальных признаков как основных единиц формирования содержания концепта.

Ключевые слова: Новый Завет, моделирование содержания концептосферы, концепт, концептуальное поле, концептуальные признаки, текстовые смыслы.

Shevchenko L. Modeling of the New Testament's sphere of concepts content

Summary. This article is devoted to one of the topical issues of modern linguistics – textual modeling of the sphere of concepts through one of its structure components – a content component. Author describes the main components that make up the algorithm of identification and analysis of conceptual features as the basic units that form the content of a concept.

Key words: New Testament, concept, conceptual field, conceptual feature, semantic component of sphere of concepts, text's meanings.